

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФЕНОМЕНУ НАМІРУ

УДК 159.95 : 165.823

Н. В. Волинець

Уявляючи власний життєвий простір, людина формує образ бажаного буття, де вона відчуватиме себе щасливою в широкому розумінні. Причому це буття уявляється їй ідеальним цілісним образом життя, наповненим реальними можливостями реалізації мрій, бажань і свідомою взаємодією зі світом. “Усе, чим ми є, є результат наших думок”, – свідчить вислів Будди [1]. Дж. Серль стверджував: “Суттєвим є те, що будь-яка дія людини бере початок в її свідомості – в її намірах, бажаннях, покладаннях тощо” [2]. Думки та наміри людини здійснюють безпосередній вплив на її життя й оточення. Завдяки усвідомлюваній взаємодії з власними думками, міркуваннями, людина спроможна створювати безмежні моделі та варіанти напрямків власного життя, скеровуючи останнє відповідно до актуалізованих потреб.

Інтерес дослідників до питань, пов’язаних із реалізацією намірів людиною, дедалі зростає. За останні роки накопичено велику кількість наукових опрацювань щодо намірів, виконаних у межах концепції навмисних дій в експериментальній філософії. Відповідно до цієї концепції, категорія наміру розглядається як виконана дія задля досягнення конкретної мети. При цьому результат або мета, яка спрямована на результат, залежать від виконаних дій, потрібних для їх досягнення. Визнання дії успішною або невдалою залежить від того, чи було отримано визначений результат. Інші наслідки дії дослідники називають ненавмисними. Проте, нещодавні дослідження в експериментальній філософії свідчать, що інші чинники можуть також мати значення для того, щоб визначити, чи можна певну дію вважати наміром. Дослідники вважають, що навмисна поведінка також може бути вдумливою і навмисно цілеспрямованою, а, отже, обумовлена певним наміром.

Мета статті полягає у висвітленні філософсько-психологічних аспектів феномену наміру та поданні теоретичної моделі реалізації наміру людиною.

Намір – це імпульс до дії, яка вже була схвалена, але виконання якої відсунуто до відомого моменту, – стверджував З. Фрейд. Зазвичай, упродовж проміжку часу, що створився таким чином, може відбутися така зміна в мотивах, при якій намір не буде виконано, але у такому разі він не забувається, а переглядається і відмінюється [3]. Дж. Серль відносить категорію намірів до ментальних станів [2]. Намір є також психологічним феноменом, але оформленим у вигляді “потреби”, коли чіткою є і мета, і можливий набір засобів реалізації мети для конкретної людини.

Е. Анськомб вважає, що намір є класичним джерелом думки, яка виникає у момент переходу від переконання та бажання. Необхідно зазначити, що переконання є когнітивним станом, а бажання – мотиваційним. Когнітивні стани описують світ причинно, на основі фактів або об’єктів, які вони зображають. Вольові стани не описують світ, їх основне призначення полягає у привнесенні (створенні) “чогось” у світ [4].

Е. Анськомб запропонувала концепцію навмисних дій, відповідно до якої навмисні дії бувають трьох видів:

- 1) коли людина навмисно “щось” робить – це навмисні дії;
- 2) коли людина робить, щоб отримати “щось” – це певний намір або подальший намір у дії;
- 3) коли людина висловила намір зробити “щось” – це висловлення наміру на майбутнє (чистий намір за Девідсоном).

Е. Анськомб припускає, що дійсний (справжній) результат (мета, ціль) повинен якимось з’єднати три виміри цієї концепції. Хоча вона припускає, що результат може бути отримано і за умови, коли людина навмисно “щось” робить після того, як висловила намір зробити “щось”. Проте, другий вимір цієї концепції, коли людина вчиняє дії, щоб отримати “щось”, має вирішальне значення для досягнення основної мети, оскільки людина повинна розуміти, осмислювати як досягнути бажаного результату [4].

Л. Дж. Квавїлашвілі під наміром, пов'язаним із пригадуванням, розуміє ті випадки, коли людина приймає рішення зробити в певний момент майбутнього будь-яку дію. Він наводить типові приклади намірів, з якими досить часто зустрічаються люди у повсякденному житті: 1) передати комусь інформацію або предмет; 2) виконати певну дію до початку якогось процесу або після його здійснення; 3) виконати будь-яку дію точно в певний час. Зазвичай після ухвалення наміру людина переключається на іншу діяльність і немов би абсолютно “забуває” про свій намір, але як тільки настає потрібний момент, він раптом (без зусиль з боку людини) спливає в свідомості та “примушує” її виконати свій намір. Тут може бути три результати: намір можна або пригадати і виконати його; або пригадати, але за певними міркуваннями не виконати; і, нарешті, намір може залишитися нездійсненим просто через забудькуватість [5]. Дж. Мічам та Дж. Сінгер вважають, що мотивацію необхідно розглядати як один із найосновніших чинників, що суттєво впливають на феномен пригадування наміру [6].

Л. Дж. Квавїлашвілі виокремив два чинники, які впливають на пригадування намірів: 1) важливість або значущість наміру (незначний або значний, важливий); 2) характер латентного періоду (незаповнений, заповнений нецікавою діяльністю або заповнений цікавою діяльністю) [5].

Намір є напруженою динамічною системою та механізмом будь-якої форми діяльності (К. Левін). Намір, що виникає “у певній ситуації і в певний момент”, включено в широкі цілісні внутрішньопсихічні структури. За своїм змістом він спрямований на майбутнє, і наявність саме напруженої (зарядженої) системи, спрямованої на виконання дії в майбутньому, призводить до встановлення мети й обумовлює реальну діяльність. Динамічний стан напруження є вирішальним, детермінуючим чинником психічної діяльності людини. За К. Левіним, саме динамічний бік наміру, а не змістовний, обумовлює виконання наміру [7].

Сучасні науковці (П. Граф, С. Грондін, М.-Г. Кареллі, Томас С. Крітчфілд, Н. Ліберман, Грегорі Дж. Медден, Я. Троуп та ін.) сферу намірів

пов'язують із проспективною пам'яттю. Проспективна пам'ять – це пам'ять на наміри, на те, що потрібно буде виконати певні дії при настанні запланованого часу або події. З позиції виокремлення проспективної пам'яті (що пов'язує пам'ять зі сферою намірів, планів, устремлень людини) як самостійного предмету дослідження підтверджується розуміння людини як саморегульованого суб'єкта власної активності, а отже і творця власного життя. Знаючи наміри людини, можна відповісти на запитання: “чого вона хоче досягти?”, “що і як хоче зробити?” – і тим самим зрозуміти підстави поведінки. Наміри тоді виступають як мотиви (Л. Божович), коли або людина приймає рішення, або мета діяльності є віддаленою та її досягнення – відстроченим. У намірі присутній вплив потреби й інтелектуальної активності людини, яка пов'язана з усвідомленням засобів досягнення мети. Те, що намір має спонукальну силу, є очевидним, проте він не розкриває причини поведінки [8].

Наміри класифікують за декількома ознаками. За функціональним призначенням наміри поділяють на: 1) тілесно-функціональні – наміри, спрямовані за задоволення потреб функціонування та життєдіяльності організму людини; 2) емоціональні (психологічні) – наміри, спрямовані на емоційне забарвлення і почуттєве забезпечення життєдіяльності людини [9].

Залежно від рівня усвідомлення наміри бувають [10]:

1) усвідомлювані – наміри, про які людина готова говорити, зазначаючи причину їх здійснення;

2) підсвідомі – наміри, що виникають як результат програми, яку отримала людина в поточному житті, а також як результат подій, що відбувались в її житті.

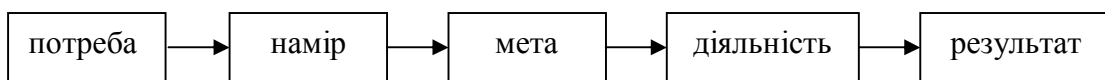
Ці події бувають трьох рівнів. Перший (безпечний) – це найбільш творчі стани буття: стан, в якому людина народилася; стан спонтанної та безневинної дитячої гри в розуміння і відкриття себе та світу. Другий – рівень свободи бути спонтанним та безневинним, щоб вільно “гратися із ситуаціями, з якими людина стикається із зовні”. На третьому рівні цієї гри виникають спонтанні і безневинні творчі фантазії. Якщо на цьому рівні вихід останніх у зовнішній світ

зустрічає перешкоди, що не надають можливість виконувати такі “ігри”, то фантазії переміщуються у підсвідомість, яка безупинно працює над виробленням винаходів та перетворення світу, в якому живе людина. Це небезпечний рівень, оскільки фантазії можуть бути як неймовірно оригінальними винаходами, так і жахливими “монстрами”, які, за умови їх реалізації, можуть призвести до величезних ушкоджень, загроз тощо.

Підсвідомі наміри бувають двох типів. До першого типу належать наміри, що пов’язані з минулим досвідом життя людини, яка прагне захистити свій творчий дух як результат життєвого випробування. Ці наміри сприяють розумінню того, що підсвідомі наміри існують як захисні механізми самого себе, який пройшов з минулого (з болем переживань у минулому) з метою уникнення ризику жити.

Другий тип – підсвідомі наміри, засновані на підсвідомій програмі життя, яку отримала людина та відповідно до якої людина припускає, що вона буде робити в житті й яких сферах життя. Ці наміри часто накладаються на початок наміру людини та спрямовані на захист її творчого духу. Таке підсвідоме програмування породжує цілу низку нових намірів, які можуть бути вельми заплутаними, різноманітні і часто суперечливими.

Якими б не були наміри людини, вона намагається їх реалізувати. Модель реалізації наміру може бути подана таким чином (див. рисунок):

Модель реалізації наміру

Так, усвідомлення реальної потреби у будь-чому активізує у людини динамічний стан напруження, що сприяє виникненню наміру. Намір певною мірою може являти собою відчуття готовності до дії з метою отримання окресленого результату в певних умовах. Причому це відчуття готовності до дії передбачає високий рівень впевненості в тому, що результат буде обов’язково отримано (досягнуто).

Психологічним механізмом реалізації наміру може бути: відчуття готовності до дії → переживання реальної здійсненності дії → реальна готовність діяти → акт вибору певного напрямку дії з множини об'єктивно можливих дій.

При переході від переживання реальної здійсненності дії до реальної готовності діяти відбувається прояснення мети, яке надалі переходить у планування власної активності з її досягнення. Вибір певного напрямку дії з множини об'єктивно можливих дій переходить у безпосередньо здійснення дій (діяльності), спрямованої на отримання результату. А отримання результату є дійсним задоволенням первинної потреби, яке знімає напруження, та привносить у відчуття людини радість, комфорт, позитивно забарвлену закінченість, насиченість тощо.

Необхідно також зазначити, що наміри (як і бажання, прагнення та безпосередні вольові акти) належать до групи суб'єктивних вольових явищ. Виявляючи вольові зусилля, людина подумки співвідносить дії з переживанням реального їх здійснення через такий процес: встановлення мети → планування та виконання дій → отримання кінцевого результату. Встановлення мети відбувається у межах суб'єктивного осмислення людиною отриманого в майбутньому результату.

Етап планування має певні особливості. Так, згідно з теорією планування М. Бретмана, планування надає можливість організувати дії для того, щоб через деякий час скоординувати їх із діями для реалізації інших планів. Плани являють собою ієрархічні структури, елементами яких є наміри так званого “нижчого порядку”. Оскільки ці наміри “нижчого порядку” виконуються, то людина продовжує рух крок за кроком у напрямку до можливого виконання власних планів. Завершуючи кожний крок, вона розуміє, усвідомлює, віднаходить, завдяки практичному міркуванню, засоби, способи й інструменти для подолання наступного кроку. Практичне міркування (means-end міркування) має важливе значення в теорії М. Бретмана, саме воно допомагає успішно досягти окреслених результатів, оскільки будь-яка необов'язкова дія

повинна розглядатися як послідовно застосовуваний засіб досягнення кінцевого результату в структурі [11].

Практичне міркування, за М. Бретманом, є частиною спроби індивідуума досягти тривалого раціонального задоволення бажання, що вимагає виконання власних планів, які, у свою чергу, безпосередньо вимагають утворення нижчопорядкових намірів та їх виконання через визначені дії. Ще одним цікавим аспектом дослідження наміру є віра людини в досягнення кінцевого результату, що виступає як фільтр “допустимості”. Фільтр “допустимості” – це немов би дозвіл людини самій собі отримати кінцевий результат, який обов’язково повинен бути забарвлений емоційно та енергетично. Тобто людина повинна, уявляючи кінцевий результат, до якого вона прагне, відчувати захоплення, радість тощо, а також силу, упевненість у тому, що їй вдасться все для цього зробити.

Необхідно звернути також увагу ще на один термін, введений і пояснений М. Бретманом – зобов’язання. Це такий набір диспозицій та засвоєних норм, які автоматично або свідомо пов’язують наміри з діями. Набір диспозицій, засвоєних норм, а також ефективних звичок діяти певним чином формується внаслідок здійснення процесу практичного міркування в умовах регулярного обмеження часу і пізнавальних ресурсів, потрібних для виконання кожного конкретно визначеного завдання. Саме ці обмеження і сприяють формуванню цього набору, що допомагає людині солідаризувати з мінімальними зусиллями ті ситуації, в яких повторний розгляд наміру є гарантованим, з оцінюванням різних витрат та отриманої користі від цього розгляду.

Однією з важливих особливостей, що, за М. Бретманом, відрізняє наміри від бажань і віри, є їхня роль як входів та виходів практичного міркування. Як входи вищо-порядкові наміри формулюють проблему, і з цього моменту людина починає обирати між декількома варіантами дії, які передбачають різні способи їх виконання. Цей вибір здійснюється з урахуванням фільтру “допустимості”, створеного існуючими бажаннями та вірою, а також і існуючими намірами. Вихід із цього процесу міркування відбувається внаслідок

відкидання одного способу дії та передбачає утворення нового наміру. Цей ланцюг пізнавальних операцій і дій підтримується разом із зобов'язанням, яке гарантує цей намір зробити певні дії та їх раціональність, що враховується на кожному кроці шляху досягнення. Виокремлюються два аспекти зобов'язань: причинні і вольові компоненти. Вольовий компонент – просто безпосередній контроль, викликаний справжнім наміром, який передбачає дозвіл самому собі виконати дії або принаймні хоча б спробувати [11]. А причинний компонент виявляється як інтуїтивне самозвернення людини до виконання дій.

М. Бретман виокремлює дві характеристики зобов'язання: описова (фактична роль зобов'язання в здійсненні дій) та нормативна (роль зобов'язання в поведінці в процесі життєдіяльності з метою отримання задоволення в майбутньому). Описова характеристика зобов'язання надає людині можливість скоординувати визначені дії з іншими і в межах власних дій, без необхідності переглянути план у будь-який момент на шляху досягнення кінцевого результату. Нормативна характеристика зобов'язання складається з раціональних норм та стандартів, що впливають на міркування і дії людини.

Отже, планування дій є пізнавальною діяльністю людини, яка реалізується завдяки практичному міркуванню, що передбачає ефективну регулярну обробку варіантів можливих дій і формує набір способів, звичок, диспозицій та норм діяти певним чином. А отже намір є категорією розумової форми – мисленнєвим актом, який заснований на бажаннях та вірі, а також нормах практичної раціональності.

Після вибору отриманого плану дій щодо реалізації наміру людина приступає до їх виконання відповідно до розробленого плану. Реалізація наміру – це реальна дія, реалізація моделей перетворення соціального середовища для досягнення мети тією самою людиною. Саме на етапі отримання кінцевого результату відбувається перетворення суб'єктивного феномена наміру і плану в об'єктивний феномен – реальний “продукт”.

Аналізуючи категорію наміру, необхідно також вказати на таку особливість намірів як їх забування [12]. Виконання наміру як імпульс до дії, за умови його схвалення, може бути відстрочено до певного моменту. Намір не буде виконано впродовж деякого проміжку часу, якщо відбудуться зміни в мотивах. Але у такому разі він не забувається, а переглядається та тимчасово відміняється. Забування намірів, яке відбувається день за днем у різноманітних ситуаціях, люди не пояснюють тим, що у співвідношенні мотивів з'явилося щось нове; вони або залишають його просто без пояснення, або прагнуть пояснити психологічно, допускаючи, що часу виконання вже не вистачило, не залишилося потрібної для дії уваги, яка, проте, була необхідною умовою для того, щоб сам намір міг виникнути, і якої у той час було достатньо для здійснення певних дії.

Спостереження над нормальним ставленням до намірів примушує людину відкинути це пояснення як довільне. Зазвичай феномен забування намірів зображується таким чином: намір немов би дремає в певній людині, поки не підходить час його виконання. Тоді він “прокидається та примушує” діяти. Проте, необхідно зазначити, що забування притаманно стосовно другорядних намірів (на певний момент недостатньо актуальних), при цьому абсолютно байдужим не може вважатися ніякий намір, оскільки тоді він, напевно, не виник би зовсім. Загальним правилом забування намірів є таке: 1) наміри забуваються у тому випадку, коли відбувається вторгнення неприємних і ворожих мотивів, вторгнення зустрічної волі інших людей, коли людина змушена обов'язково виконувати вимоги інших людей; 2) наміри забуваються у тому випадку, коли відбувається зіткнення умовного боргу з внутрішньою оцінкою, в якій людина сама собі не признається, а саме: вона забуває зробити дії, обіцяні кому-небудь іншому в його інтересах.

Отже, наміри забуваються тоді, коли проти них повстають темні мотиви. Стосовно намірів меншої важливості виявляється інший механізм забування: зустрічна воля переноситься на цей намір з чого-небудь іншого внаслідок того,

що між цим “іншим” та змістом цього наміру встановилася яка-небудь зовнішня асоціація.

Необхідно зазначити, що якщо намір “знаходиться” у свідомості, він відображається в ідеї або плані дій, за допомогою яких приймається рішення діяти.

Психолог П. Голлвітсер запропонував практичні рекомендації, що допомагають людям реалізувати свої цілі завдяки визначенню конкретних дій, які повинні бути виконані для того, щоб реалізувати намір [13]:

1. Необхідно визначати чіткі та досяжні цілі.
2. Необхідно визначати реалістичні цілі.
3. Зіткнувшись з проблемами, потрібно розуміти, що їх наявність є частиною прогресу.
4. Необхідно планувати свою діяльнісну відповідь завчасно: розробляти план вирішення проблеми → бути впевненим у виборі оптимального плану дій для реалізації наміру.
5. Необхідно обрати один з двох планів реалізації і діяти, за умови виникнення додаткових проблем, коли людина стикається з проблемою. Ця рекомендація повинна допомогти людині вирішити проблему та наблизити її на крок ближче до кінцевої мети.

Отже, намір являє собою суб'єктивний психологічний феномен, який передбачає формування у свідомості динамічного стану напруження з метою покладання цілей і перетворення останніх у план дій, що у майбутньому реалізується у реальній діяльності завдяки можливому набору засобів реалізації конкретної мети для кожної конкретної людини.

Перспективи подальших досліджень пов'язано з проведенням емпіричних досліджень виявлення залежностей та зв'язків феномену наміру з іншими психологічними феноменами; виявленням психологічних особливостей реалізації намірів людьми з різними індивідуально-психологічними особливостями особистості і в різних сферах професійної діяльності;

розробкою практичних рекомендацій щодо реалізації намірів людиною у найближчому майбутньому.

Список використаної літератури

1. Аллен, Дж. Человек мыслящий. От нищеты к силе, или достижение душевного благополучия и покоя / Дж. Аллен ; [пер. с англ. О. Е. Продан]. – Мн. : Попурри, 2007. – 208 с.
2. Аналитическая философия : учебник / [Блинов А. К., Ладов В. А., Лебедев М. В. и др.]. – М., 2004. – 717 с.
3. Фрейд, З. Забывание иностранных слов : хрестоматия по общей психологии. Психология памяти / З. Фрейд ; [под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова]. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – С. 104–119.
4. Anscombe, G. E. M. Intention / G. E. M. Anscombe. – Ithaca : Cornell University Press, 1957. – P. 32, 48.
5. Квавилашвили, Л. Д. Факторы, влияющие на вспоминание намерений / Л. Д. Квавилашвили // Вопр. психологии. – 1990. – № 2. – С. 126–131.
6. Meacham, J. A. Incentive effects in prospective remembering / J. A. Meacham, J. Singer // J. Psychol. – 1977. – V. 97. – P. 191–197.
7. Зейгарник, Б. В. Теория личности К. Левина : монография / Б. В. Зейгарник. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 118 с.
8. Навроцький, В. Інференціалізм: ментальні стани чи ментальні статуси / В. Навроцький // Філософська думка : український науково-теоретичний часопис / НАНУ, Ін-т філософії, Ін-т соціології. – К. : Інститут філософії НАН України. – 2008. – № 3. – С. 3–13.
9. George, AP. How to Explore and Study Intention [Електронний ресурс] / George AP and 7 others // WikiHow Philosophy and Religion. – Режим доступу : <http://www.wikihow.com/Explore-and-Study-Intention>.
10. Exploring conscious and nonconscious intentions [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ryuc.info/creativityphysics/mind/explore_con_noncon_intent.htm.
11. Bratman, M. Intention, Plans, and Practical Reason / M. Bratman. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1987. – P. 33.

12. Фрейд, З. Психопатология обыденной жизни [Электронный ресурс] / З. Фрейд. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/freyd/psih7.php.

13. Rains, J. How to Cross Two Types of Implementation Intentions [Электронный ресурс] / Jess Rains // How Health Tax Time. – July 08, 2011. – Режим доступа : http://www.ehow.com/how_8706157_cross-two-types-implementation-intentions.html.

Рецензент: кандидат психологічних наук, доцент Гундерук Л. М.